

Náš stát

Jiří Hanuš a Vít Hloušek

Jiří Hanuš a Vít Hloušek
Náš stát

MEZI ŽÁNRY
SVAZEK 1

Jiří Hanuš a Vít Hloušek

Náš stát

MUNI
PRESS

7	Úvodem
11	Kapitola první 1848—1866 Doba císaře a krále Františka Josefa
19	Kapitola druhá 1867—1916/18 Češi na vratké lodi monarchie
27	Kapitola třetí 1918—1938 Křehká demokracie první republiky
37	Kapitola čtvrtá 1938—1939 Krach české demokracie a druhá republika
45	Kapitola pátá 1939—1945 Nestát: protektorát Čechy a Morava
53	Kapitola šestá 1945—1948 Na cestě do sovětské náruče
63	Kapitola sedmá 1948—1967 Období vytunelovaného státu
71	Kapitola osmá 1968—1969 Pokus o kvadraturu kruhu aneb socialismus s lidskou tváří
79	Kapitola devátá 1969—1989 Normalizace, která nebyla normální
87	Kapitola desátá 1989—1993 Od demokratizace k Česku
97	Kapitola jedenáctá Od roku 1993 Tři dekády demokratického vývoje
107	Jmenný rejstřík

Co je vlastně stát? Odpověď na tuto otázku není vůbec jednoduchá. Můžeme konstatovat, že stát je v současnosti snad nejrozsáhlejší a nevlivnější instituce, jakou známe. Stát má sice významné konkurenty a partnery, například nadnárodní korporace a velké hospodářské podniky, ale prozatím se nenaplnují staré anarchistické a komunistické představy o všeobecném odumírání státu. Konkrétní státy procházejí změnami, buď prosperují, nebo zaostávají, ovšem existují a umocňují svůj vliv na své občany, zejména při výběru daní, výkonu státní správy a spravování nejrůznějších oblastí života společnosti, jejichž počet má tendenci k růstu. Ač se nám tendence moderního státu regulovat stále nové sféry našich životů nemusí líbit, těžko můžeme popřít, že tomu tak je. Platí to i pro Česko. Proto je zajímavé sledovat, jak se pojetí státu a státnosti měnilo v českých a československých dějinách.

V důsledku sekularizace a turbulentních událostí 20. století už nemáme tendenci na stát pohlížet jako na vrchol vývoje a zdroj vší dokonalosti (zvláště jde-li o stát, v němž žijeme!). O to více však samozřejmě přistupujeme na hru, kterou s námi stát a jeho úřady hrají. V případě demokratických států jde o hru s pravidly, ta se ovšem často mění při střídání politických reprezentací. Například úvahy o „zeštíhlení státu“ jsou sice namístě, často však zůstávají pouze na papíře. Konzervativní ideje o služebném postavení státu a nutnosti jeho umenšení se stávají spíše zbožným přáním občanských ostrůvků.

Není ovšem stát jako stát. Co máme na mysli, když mluvíme o „našem státě“, řekněme v perspektivě posledních dvou staletí a v pohledu politologicko-historickém? Vývoj střední Evropy, kam geograficky patříme, byl v tomto ohledu značně pestrý, možná pestřejší, než bychom si přáli. Vystrídali jsme jakožto Češi z Čech i Moravy mnoho různých státních konstelací. Naším státem bylo Rakousko v absolutistickém stříhu, později Rakousko a Rakousko-Uhersko ve slušivějším stříhu konstitučním a částečně i liberálním. Od nich jsme se naučili, co znamená modernizující se stát spolu se základy parlamentní demokracie a samosprávy. Poznali jsme v něm také jistý typ národní nevyváženosti a všechny neduhy chřadnoucího impéria. Císař byl i naším panovníkem, a to až hluboko do nitra první světové války. Říše nám nabídla prostor k životu, který se ale ukázal příliš úzký pro naše národní ambice – a ukázal se úzký i pro jiné, takzvané nástupnické státy.

Prošli jsme i obdobími demokratického státu: tam bychom jistě řadili první republiku i současnost, i když jsme si vědomi jistých rozdílů, například v pojetí demokracie. První republika se svým prezidentem pro některé z nás stále představuje vzorový model, ačkoliv si stále více uvědomujeme jeho slabiny. Prošli jsme však i obdobími stínů (druhá a třetí republika) i obdobími takřka smrtelným pro naši státní (a do jisté míry i národní) samostatnost – protektorátem Čechy a Morava a obdobími sounáležitosti s ruským komunistickým impériem. Vyzkoušeli jsme si na vlastní kůži téměř všechno, co nám dějiny nabídly. Byli jsme konfrontováni se dvěma nejvýznamnějšími novodobými projekty: národním státem a impériem (či nacionalismem a imperialismem). U obou jsme si mohli uvědomit jejich přednosti i nedostatky.

Cílem této publikace není jen shrnout základní události, které charakterizují náš stát v období 1848–2021. Vedle této základní orientační mapy jsme si předsevzali, že součástí textu bude zamyšlení nad tím, jakými různými údobími náš stát prošel a kdo se k němu v různých dobách hlásil, kdo mu prospíval a kdo naopak škodil, kdo k němu byl loajální a kdo naopak tuto loajalitu porušoval. Nemohli jsme se proto omezit pouze na výčet dat a souhrn politických daností, pokusili jsme se uchopit téma přece jen problémověji, nakolik nám to umožnil komprimovaný rozsah knihy. Čtenář tedy v publikaci nalezne nejen základní údaje jako v řadě klasických učebnic, ale i určitý bonus v podobě podkapitol věnovaných kulturně společenským souvislostem, lehce kořeněným něčím, co pro nedostatek jiného výraziva nazýváme vystižením dobovým kontextem podmíněných národních „mentalit“.

Následující řádky jsou rovněž pokusem o kombinaci svou stylů. Napsali jsme text na pomezí učebnice (volnější otázky k promýšlení a diskusi v závěru kapitol) a popularizační historické příručky (tu připomíná soupis výběrové literatury – texty autorů, o něž se opíráme a z jejichž závěrů často vycházíme). Na čtenáři samozřejmě necháváme posouzení, do jaké míry se nám to zdařilo. Případné čtivosti snad napomůže okolnost, že jsme se neskrývali za nějakou abstraktní objektivitu historického popisu. Jakkoli ji v některých odbornějších textech jsme schopni hájit, zde nabízíme spíše osobnější, subjektivnější pohled na děje a události, které vytvářely a vytvářejí naši současnost. Zdálo se nám, že právě to umožňuje popularizační charakter této knižní řady.

Jak jsme již uvedli v naší předcházející společné učebnici s názvem *Předminulé století* (Books & Pipes, Brno 2019), hlásíme se ke spolupráci našich dvou oborů, tj. politikologie a historie, i když si uvědomujeme jejich rozdílnost a poněkud problematickou existenci těchto disciplín na rozmezí sociálních věd a věd humanitních. Vidíme však mnoho styčných bodů, a hlavně nás mezioborové pojetí baví. Není ovšem možno zakrýt, že rozdílnost přístupu se projevuje zejména v časově nejbližších obdobích,

v dějinách přítomnosti, které jsou tradičně doménou politologického, nikoli historického výzkumu.

Snad těchto pár kapitol zaujme a nepohorší různé skupiny čtenářů – studenty, poučenou veřejnost, snad ani některé kolegy. Naše ambice je více než skromná: nenadělat více škody než užitku. Náš stát není nějaká hračka, ale prostor naší odpovědnosti.

Výklad jsme skončili rokem 2021, text jsme napsali ještě před listopadovými parlamentními volbami. Jejich výsledek naznačuje, že se náš stát bude od roku 2022 ubírat poněkud jinými cestami než v předcházející, babišovsko-zemanovské, éře. Prognostikové ovšem nejsme – pouze mírní optimisté...

Brno, 15. 10. 2021

P.S.

V době přípravy knihy do tisku zahájilo Rusko agresi proti Ukrajině. Ta ukazuje nejen další rozměr státu jako stále klíčového faktoru mezinárodní politiky. Ukázala také, jak výrazně ovlivňují aktuální události (formy ruské agrese, její imperiální tendence, dotvoření ukrajinského politického národa, citlivost státních hranic, připomínka hodnot právního státu a mezinárodního práva, blízkost konfliktu apod.) chápání našich národních i státních dějin.

Doba císaře a krále Františka Josefa

Literatura

- 1 Milan Hlavačka a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*. I. a II. díl. Historický ústav, Praha 2014.
- 2 Jiří Kořalka: *Češi v habsburské monarchii a v Evropě 1815–1914*. Argo, Praha 1996.
- 3 Jan Křen: *Dvě století střední Evropy*. Argo, Praha 2005.
- 4 Josef Pekař: *Dějiny československé*. Akropolis, Praha 1991.
- 5 Jiří Rak: *Zachovej nám, Hospodine. Češi v Rakouském císařství 1804–1918*. Havran, Praha 2013.
- 6 Ladislav Soukup – Karolína Adamová: *Vývoj české ústavnosti 1618–1918*. Karolinum, Praha 2007.
- 7 Otto Urban: *František Josef I.* Argo, Praha 1999.
- 8 Milan Znoj a kol.: *Český liberalismus. Texty a osobnosti*. Torst, Praha 1995.

Česká moderní politika získala svůj *raison d'être* v revoluci roku 1848, která v českém podání neznamenal požadavek zániku monarchie – ten ve větší míře zazněl, a to docela opatrně, až mnohem později. Český politický národ spíše usiloval o to, aby byl uznán za rovnoprávného a státotvorného (tedy budoucího Rakousko!) činitele. Přitom šlo o území povětšinou ještě zemědělské, teprve s probouzející se obezřetnou elitou, zejména v Praze a několika větších městech. První ústava z dubna 1848 probudila i v českém prostředí politické zájmy, přičemž tato nová ústava už nebyla ani pro země uherské, ani italské. Znamenala však popření státní „osobnosti“ české Koruny (Josef Pekař), pojímala totiž Čechy i alpské země jako provincie rakouského císařství. Češi v této době nemohli sice spojit země Koruny do jednoho celku, ale mohli připravovat zastoupení ve vlastním sněmu a domohli se jazykové rovnoprávnosti češtiny s němčinou (všichni úředníci měli znát oba zemské jazyky). V této době bylo podstatné, že se české politiky účastnili šlechtici, z nichž někteří byli vlídně nakloněni českým politickým i kulturním požadavkům. Pro příklad uveďme hraběte Lva Thuna-Hohensteina (1811–1888).

Svatodušní bouře v Praze a jejich potlačení vojsky knížete Windischgrätze znamenaly zmar českých nadějí, radikalizace se vymstila i loajální české reprezentaci, nebyla vyhlášena ani česká ústava a nesměl se sejít ani český sněm. Vídeňský ústavodárný sněm, který měl slovanskou většinu, sice zrušil poddanství, avšak v důsledku povstání, které vypuklo ve Vídni a v Uhrách, se záležitosti zkomplikovaly. V této složité situaci byl ústavodárný sněm přeložen z Vídně do klidnější Kroměříže. Jeho jednání vyznívalo proti federalistickým českým plánům a směřoval k centralistickému řešení. I české a německé požadavky ohledně liberálních práv byly opomenuty, sněm byl rozpuštěn a v roce 1849 byla vyhlášena „březnová“ ústava. To již čtvrt roku vládl císař František Josef a vládu drželi v ruce zkušený politický matador kníže Felix Schwarzenberg a znalec správy hrabě Franz Stadion.

Následovala doba označovaná jako období „bachovského neoabsolutismu“ (Alexander Bach, ministr vnitra, byl původně liberál). Šlo o období porevolučního zklidnění, na jehož počátku stálo pokoření uherského a italského odboje, při němž se monarchie otrásla ve svých základech. Základy rakouského státu byly však již budovány v podstatě na základech tzv. maloněmeckého řešení, i když v této záležitosti nebylo řečeno poslední slovo – plán založit národní německou říši byl zatím odložen. Restaurovaný stát byl přesto oslaben mezinárodně, zejména za krymské války (1853–1856), kdy Rakousko ztratilo podporu Ruska a kdy byly položeny základy nešťastných let 1866 a 1870.

Z hlediska vnitrostátního se vláda sice snažila položit základy modernímu státu, zejména v oblasti hospodářské – v obchodu i průmyslu, ale

centralizace podvázala jak aktivitu jednotlivých zemí (byly zrušeny staré stavovské sněmy), tak občanské snahy; navíc se od roku 1851 vládlo absolutisticky, bez ústavy. Byla však reorganizována správa: v našich zemích byla zřízena místodržitelstva, dvorská kancelář byla nahrazena ministerstvy, byly zřízeny okresní úřady, také další okresní úřady berní, byla dána větší svoboda univerzitám a reformována gymnázia. Konkordát s církví znamenal popření josefinských zásad, církev začala být považována za garanta protirevolučních snah a společenského pojiva (Josef Pekař). Kulturně však stát postupoval velmi tvrdě proti osobnostem, u nichž tušil antimonarchický, ba revoluční potenciál: symbolem českého národního hnutí se stal Karel Havlíček (Borovský), který byl v roce 1851 internován v Brixenu. Někteří z radikálů dokonce museli opustit vlast, například Josef Václav Frič, jiní byli uvězněni a „zlomeni“, například Karel Sabina. Česká politika načas umlkla.

Nezmizely však ani liberální, ani nacionalistické ideje a tendence a boji oslabená monarchie se na konci 50. let přece jen musela vydat na cestu politických změn, naznačených revolucí 1848. Říjnovým císařským diplomem z roku 1860 se František Josef zřekl absolutistického vládnutí, slíbil ústavu i historická práva královstvím a zemím včetně zemských sněmů. Ústava byla zpracována pod vedením ministra Antona von Schmerlinga, německého liberála, jehož zájmem bylo udržet ústavní jednotu říše, zachovat nadvládu německého živlu i postavení Rakouska v německém spolku. Únorová ústava z roku 1861 přidělila ovšem zemským sněmům omezenou pravomoc a rada říšská byla též postavena jiným způsobem, než sliboval říjnový diplom (širší a užší rada). Užší říšská rada se stala hlavním zákonodárným sborem neuherských zemí a představovala zákonodárnou centralizaci Předlitavska. S únorovou ústavou byl nakonec spokojen málokdo.

V šedesátých letech se přiostril konflikt s Pruskem, který narušil i další státoprávní snahy, zejména úsilí moravského hraběte Richarda Belcrediho, který vystrídal Schmerlinga. Válka s Pruskem, opřená o šlesvicko-holštýnský spor a mocenské ambice Otto von Bismarcka, nevěstila pro Rakousko, a tedy ani pro české země nic dobrého, protože Prusko se spojilo s italským Viktorem Emanuelem, který chtěl získat Benátsko. V bitvě u Sadové (u Hradce Králové) dne 3. července 1866 bylo rakouské vojsko poraženo, také díky mnohem modernější pruské výzbroji. Prusové obsadili většinu Čech a Moravy, Rakousko ztratilo i Benátsko. Mír zavazoval Rakousko k rozchodu s německým spolkem. „Oči monarchie“ se musely alespoň načas obrátit jinam, k jihu a východu.

Ideové základy a perspektivy státu

Historické české země, České království, Moravské markrabství a Slezské vévodství, byly od 16. století významnými korunními zeměmi